

SKYLD OG SKAT.
FÆSTEBØNDERS OG SELVEJERBØNDERS
AFGIFTER I 13—1600-AARENE.

Af P. Rønn Christensen.

De Undersøgelser, som tidligere har været foretaget vedrørende de danske Bønders faste Afgifter i Middelalderen og i Begyndelsen af den nyere Tid, kan kort karakteriseres i to Hovedgrupper.

Den første Gruppe af Undersøgelser er gaaet ud fra den brogede Række af Penge- og Naturalieafgifter, som opføres i »Landgildematriklerne« fra 1662 og 1664 og i de talrige Jordebøger, der for hele Landet findes fra sidste Halvdel af 1600-Tallet. Paa Grund af det meget omfattende Kildemateriale og af andre Grunde har de fleste Undersøgelser af denne Art været ret spredte, som Regel har de indskrænket sig til nogle faa Kommentarer til et aftrykt Udtog af en Jordebog, eller de har, som en Slags Kuriosa, fremhævet visse Afgifter, »der gør et meget gammeldags Indtryk, sprogligt og sagligt« eller »maaske er Levninger af gamle Skatter«. Enkelte mere omfattende Arbejder findes dog ogsaa, især maa fremhæves det ældste, der hidtil er uovertruffet, nemlig Arent Berntsen: »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed« fra 1656. Det er med fuld Ret endnu, snart 300 Aar efter dets Udgivelse, det flittigst citerede Værk vedrørende den gamle, danske Naturalielandgilde. Arent Berntsen redegør for Landgildens forskellige Udformning i det egentlige Danmark saavel som i Skaane, Halland og Blekinge, i Norge og paa Gulland, han op-

regner Landgildetakster, noterer mærkelige gamle Navne paa enkelte Landgildeposter, fortæller om Kalkovnene ved Mariager, hvoraf der gives Kalk og Kalkstene til Landgilde o. s. v., men han gør intet Forsøg paa at betragte dette Virvar af forskellige Afgifter som det, de virkelig var: Resultatet af fire eller fem Hundredaars Udvikling. Og som Arent Berntsen saaledes siden mange andre Forfattere: Det gamle System af Afgifter er især blevet undersøgt og kommenteret i dets sidste Stadium, kort før det (omkr. Aar 1700) i store Dele af Landet afløstes af en mere tidssvarende Form, en samlet Pengesum af hver Gaard.

En helt anden Række af Undersøgelser¹⁾ grupperer sig om det vigtigste danske, middelalderlige Kildeskrift »Kong Valdemars Jordebog« fra 1231. »Jordebogsstudiernes« foreløbige Højdepunkt turde være naaet med den i 1926 paabegyndte, endnu ikke afsluttede Udgave ved Sv. Aakjær, hertil er nu (Maj 1940) udkommet 480 tættrykte Sider Kommentarer og flere kan ventes. Uden i mindste Maade at forklejne den Betydning for Forstaaelsen og Udforskningen af Danmarks Middelalder, som de mange skarpsindige Indlæg i Diskussionen omkring Jordebogen har haft, maa det ved denne Lejlighed være tilladt at gøre opmærksom paa de Farer, som fremkommer ved, at dette gamle Aktstykke udnyttes til Forstaaelse af 14- og 1500-Tallets Landgildeafgifter, uden at der først paa anden Maade er skaffet Overblik og Klarhed over disse. Ganske vist findes der ikke noget yngre middelalderligt Dokument, hvis Omfang og Betydning kan sammenstilles med »Kong Valdemars Jordebog«; men alligevel er det muligt paa Grundlag af det foreliggende Materiale at sammenstille en nogenlunde fuldstændig Oversigt over Udviklingen af saavel Fæstebønders som Selvejrbønders Afgifter i det nævnte Tidsrum.

Dette skulde da, i al Beskedenhed, være Formaalet med nærværende Arbejde.

¹⁾ Maaske vil det være rimeligt at nævne en enkelt Undtagelse fra den almindelige Række af Undersøgelser, nemlig Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh.; her er der S. 375—529 samlet en stor Mængde Enkeltheder vedr. Afgifter i 1400-Tallet.

Hovedvægten er lagt paa de Resultater, som kan naas ved Undersøgelse af de faktiske foreliggende Afgifter; først i anden Række er andre Oplysninger inddraget i Undersøgelserne.

Til Indledning skal det endvidere udtrykkelig fremhæves, at mange fristende specielle Spørgsmaal her er forbigaaet, for at det derved lettere skulde blive muligt at fremhæve nogle Grundsynspunkter, som muligvis kunde virke fremmende paa de mange Detailundersøgelser, der til sidst alene kan give det endelige Resultat.

Kilderne til Oplysning om Bøndernes Afgifter er, især for 13- og 1400-Tallets Vedkommende, Skoder, Pantebreve o. l., af hvilke mange er aftrykt i 1. og 2. Række af Repertorium; af de faa Jordebøger, som findes fra dette Tidsrum, maa fremhæves Roskildebispens Jordebog fra omkr. 1370, trykt i S. R. D. VII.

Fra en noget senere Tid er de ældste Lensjordebøger af Betydning, ikke blot de ældste for 1559, der i Rigsarkivet er registreret under Nr. 108 A, men ogsaa de noget yngre, der for mange Lens Vedkommende giver Oplysninger om meget gamle Forhold. Desværre er kun meget faa af disse Jordebøger hidtil udgivet, ja mærkeligt nok er hidtil ikke engang en Registrant blevet trykt, skønt Lensregnskaberne og Lensjordebøgenes Betydning nu almindeligt anerkendes. De to vigtigste Jordebøger af de hidtil trykte er Lundenæs fra 1498, der ikke helt tilfredsstillende er udgivet i »Hardsyssels Diplomatarium«, og Stegehus fra 1544, der er trykt i F. Bojsen: Af Møns Historie IV, men maa benyttes med Forsigtighed, da Udgifveren paa væsentlige Punkter har misforstaaet Jordebogen. (Især er det vildledende, at *baade* Naturalieafgifterne og de Penge, som blev ydet i Stedet for disse, regnes med i Landgilden).

Af Jordebøger over adeligt Gods bør særligt fremhæves det System af Jordebøger, der er trykt i A. Thiset: Eline Gøyes Jordebog.

Hovedkilden for nærværende Arbejde har dog naturligt været de landsomfattende Matrikelværker fra 1662 og 1664, der nu findes i Rigsarkivet. Landgildematriklerne har tidligere været benyttet ofte, men kun i ringe Udtog, vedrørende en By eller et Sogn, og et saadant Brudstykke vil let komme til at figurere som et uforstaaeligt Kuriosum. (En Oversigt over de ældste danske Matrikler er trykt i »Fortid og Nutid« Bd. II).

Desuden har det paa flere Punkter været af afgørende Betydning, at der til dette Arbejde med at skaffe Oversigt over Bøndernes faste Afgifter kunde benyttes et omfattende Kildemateriale vedrørende Ø. og V. Han Herred, som i anden Forbindelse er indsamlet.

Skyld.

Ordet »Skyld« i den Betydning, hvori det her vil blive anvendt, er meget gammelt; Ordet anvendes paa denne Maade f. Eks. baade i Jyske Lov og i Kong Valdemars Jordebog, hvor det midt i den latinske Tekst i »Hovedlisten« under Falster pludselig hedder »Getæsby *skyld* xL. pund tritici et xL. pund ordeï«, og det er derfor her valgt som den bedste danske Betegnelse for den Gruppe Afgifter, som først skal omtales.

Forskellen mellem de to Hoved-Systemer af Afgifter, »Skyld« og »Skat«, forsvinder i Løbet af 15- og 1600-Tallet. Der gøres efterhaanden kun i Undtagelsestilfælde Adskillelse mellem de to Afgiftsgrupper, f. Eks. i Tilfælde, hvor *Skylden* er henlagt til en Kirke, medens »Forsvar« eller »Herlighed« tilhører en Privatperson; men jo ældre Kilderne bliver, jo tydeligere bliver Tvedelingen. Den fremgaar med stor Tydelighed af Sammensætningen af de allerfleste Landgildeafgifter fra hele Landet i sidste Halvdel af 1400-Tallet og første Halvdel af 1500-Tallet. Hvor der kan herske Tvivl, om en Afgift er Skyld eller noget andet, oplyser Jordebøgerne undertiden selv om det rigtige Forhold; saaledes skelnes der i Lundenæs Jordebogen mellem, om en Afgift i Korn eller Smør er »Skyld« eller »Beye« (Bede d. v. s. »Skat«), i Bygholm Jordebog fra 1511 nævnes »Skyldpenge« i Modsætning til de meget udbredte »Skatpenge« o. s. v.

I Almindelighed anføres det dog ikke direkte i Jordebøgerne eller Skøderne, hvilken Del af den samlede Afgift der er Skyld, men dette kan alligevel i saa godt som alle Tilfælde fastslaaes med Sikkerhed paa Grundlag af blot en flygtig Undersøgelse af de reelle Afgifter.

En Sammenligning af Skyld-Afgifterne for hele Landet i det nør omhandlede Tidsrum viser, at de maa betegnes som de vigtigste Dele af de samlede Landgildeafgifter, baade fordi de har den største Værdi i Penge og af andre Grunde. De ydedes næsten overalt i *Korn*, i et *helt* Antal Tønder, Pund eller Ørtug. Undertiden kan særlige Kornafgifter, der ydedes som Afløsning for Gæsteri eller Arbejde, være saa høje, at der kan blive Tale om

en Forveksling med Kornskylden, men en nøjere Undersøgelse vil hurtigt bringe Klarhed over de virkelige Forhold, thi de ældste Jordebøger oplyser ofte om Afløsningen; i de ældste Lensjordebøger opføres saaledes i flere forskellige Afdelinger: Havre (Byg) for Gæsteri, Byg for Arbejde, »Fødenød«-Havre o. s. v., skønt den samme Bondes Navn maaske derved bliver opført mange Steder i den samme Jordebog. Findes der ingen ældre Jordebøger, som kan oplyse, hvorvidt en forholdsvis høj Kornafgift er Skyld eller noget andet, kan det ofte let fastslaaes gennem en Undersøgelse af hele Byens eller Sognets Afgifter i Landgildematriklen. En almindelig Forveksling, der har givet Anledning til mange Misforstaaelser, har været, at de Skæpper Rug eller Byg, som de saakaldte »Selvejrbønder« ydede til Kronen, er blevet antaget for Skyld, skønt dette Korn i Virkeligheden hører til de Afgifter, der her omtales under Afsnittet »Skat«.

Det er kun tilsyneladende, at en Række Kornskyldsopgivelser kommer i Modstrid med ovennævnte Regel om Kornskyldens *hele* Antal Tønder, Pund eller Ørtug. Det drejer sig om de især paa Sjælland almindeligt forekommende Størrelser: 1 Pd. 6 Skæpper Rug, 15 Skæpper Rug, 18 Skæpper Byg. 1 Pd. og 6 Skæpper er en Omskrivning af det gamle Maal 1 Øre Rug, da 1 Pd. var 24 Skæpper, og 1 Øre var 3 Ørtug à 10 Skæpper, medens de to andre Tal er fremkommet, ved at 1 Øre Rug (30 Skæpper) og 1 Øre Byg (36 Skæpper) er halveret. Andre uregelmæssige Kornskyldsopgivelser kan forklares paa lignende Maade.

Kornskyldens Regelmæssighed lader sig ikke forklare ved Middelalderens Tilbøjelighed til helst at regne med hele eller runde Tal, den har snarere sin Aarsag i visse Forhold vedrørende Skyldens Paaligning, som senere vil blive omtalt.

Kornskyldens Sammensætning af de forskellige *Kornarter* varierede en Del efter de forskellige Landsdele, men forandrede sig kun meget langsomt, saa det vil være umuligt at slutte med Sikkerhed fra Kornafgiften til Mængden af de til enhver Tid *dyrkede* Kornarter. I de ældste Kilder anføres det som Regel ikke, i hvilken Kornart Skylden skulde ydes; men ved Slutningen af

Middelalderen var de forskellige Landgilde-Kornarter udbredt saaledes:

Byg alene var almindelig i Øst- og Sydsjælland, paa Laaland-Falster, Langeland og Fyn samt i det nordlige Jylland, *Rug* og *Byg* (som Regel halvt *Rug* og halvt *Byg*) fandtes i Vest- og Midtjylland og i flere Herreder paa Djursland, samme Mængde af *Rug*, *Byg* og *Havre* var den karakteristiske Kornskyld i Midtjylland i et bredt Bælte fra Tørrild Herred til Onsild Herred, men forekommer dog ogsaa spredt paa Øerne (f. Eks. i Aasum Herred paa Fyn og i Alsted Herred paa Sjælland). *Rug* som eneste Kornskyld fandtes nogle Steder i Vestjylland (f. Eks. i Ginding Herred), medens S sammensætningen *Byg* og *Havre* kun træffes i Hasle og Bjerge Herreder og enkelte andre Steder.

I det store og hele holdt denne Fordeling af Kornskylden sig gennem hele 15- og 1600-Tallet.

Kornskylden var almindelig udbredt, men der eksisterede dog ogsaa Skyldafgifter i *Smør* og *Penge*; disse maa ikke forveksles med de uhyre almindelige *mindre* Afgifter i Smør eller Penge, som omtales senere.

For Smørskyldens Vedkommende er Forholdet i de fleste Tilfælde ganske klart: Af landbrugstekniske Grunde — ringe eller slet ingen Kornavl, men forholdsvis stort Kvæghold — var enkelte Landsbyer og temmelig mange Enkeltgaarde nødsaget til at levere deres Skyld i Smør, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. Smør. I Tidens Løb forandredes Smørskylden ofte til Kornskyld, undertiden gik Udviklingen den modsatte Vej²⁾.

Enkelte Steder i Landet kan der fra Middelalderen paavises Forhold mellem gammel Gaard, der har Kornskyld, og et nyere Afbygge med Smørskyld, som fører Tankerne hen paa Sæterisystemet i vore nordiske Nabolande.

Derimod er Forholdene vedrørende Skyldafgifter i Penge mere usikre. Den almindelige Opfattelse maa vistnok siges at være, at

²⁾ Fra Slutningen af 1400-Tallet var Taksten 1 Td. Smør = 12 Aabo-Tdr. = 16 sjæll. Tdr. Byg almindelig; før den Tid var Smørrets Værdi i Forhold til Kornet noget større.

Pengeafgifterne har været mest udbredte, ja vel egentlig de oprindelige, men det er vanskeligt at se, hvorpaa denne Opfattelse egentlig grunder sig. Undersøges Skøder og Jordebøger fra 14-, 15- og 1600-Tallet, giver de til Resultat, at der i de fleste Tilfælde er overvejende Sandsynlighed for, at Penge har afløst Korn som Skyld af den simple Grund, at Fæstegaardene har ligget saa langt fra Hovedgaarden, at Afstanden har vanskeliggjort Leveringen af Kornet. Hvorfor skulde tilsvarende Forhold ikke have gjort sig gældende i endnu ældre Tid? Den Omstændighed, at det naturligt blev »Strøgodset«, der laa længst borte fra Hovedgaarden, som hyppigst kom til at figurere i de vigtigste Kilder, Skøder eller Pantebreve, har bidraget til at fæstne Opfattelsen af Pengeafgifternes almindelige Udbredelse. Den vigtigste Jordebog fra 1300-Tallet, Roskildebispens, omfattede meget spredt Gods, men alligevel er der særdeles mange Kornafgifter; yderligere kan det adskillige Steder af Pengeafgifterne i denne Jordebog ses, at de er Afløsning for Korn: om Byerne Magleby og Busene paa Møn bemærkes det udtrykkelig, at de tidligere havde Kornskyld. Hertil kommer, at visse Forhold ved Skyldens Paaligning afgjort tyder paa, at Kornskyld var den oprindelige, som siden afløstes af Penge, men herom mere senere.

Kornskylden, der i 1500-Tallet og senere erlagdes til Mortensdag (^{11/11}), *forandredes*, som det er almindelig bekendt, meget sjældent. Det almindelige³⁾ er, at der overhovedet ikke er nogen reel Forandring at paavise i Skylden gennem hele 14- og 1500-Tallet lige til de store Forandringer i Slutningen af 1600-Tallet. Ofte ses det, at Kornskylden var den eneste Afgift, som blev tilbage, naar en Gaard blev »øde«, den betaltes da af den eller de andre Gaarde, som fik Jorden tillagt. Een stor Forandring er dog sket, nemlig den almindelige, store Nedsættelse, som fandt Sted i 1300-Tallet og vel kan antages at have kulmineret før Aarhundredets Midte. Om Aarsagerne til og hele Udviklingen af denne Nedsættelse, der ikke er noget specielt dansk Fænomen,

3) Sammenlign f. Eks. Kornskyldsangivelserne i 2. Række af Repertorium med de tilsvarende Angivelser i Landgildematriklerne.

er det vistnok for tidligt at fremsætte helt sikre Formodninger, men takket være C. A. Christensens Arbejde⁴⁾ er der dog samlet en Del Oplysninger herom. Bl. a. kan det fastslaaes, at den for Danmarks Vedkommende gennemsnitlig andrager ca. $\frac{2}{3}$, saaledes at Skylden efter Nedgangsperioden gennemsnitlig var $\frac{1}{3}$ af den oprindelige Skyld⁵⁾.

Er denne Nedsættelse sket enkeltvis, byvis eller under et for alle Gaarde under samme Hovedgaard?

En Undersøgelse giver hurtigt til Resultat, at Skylden i hvert Fald i 14- og 1500-Tallet ikke synes at være indrettet efter de forskellige Godser, og Opmærksomheden vendes da mod de enkelte Bylavs samlede Skyld; en nøjere Undersøgelse heraf giver da ogsaa interessante Resultater.

I 1600-Tallet ses det, at Hovedgaarde og nyopstaaede Byer, der f. Eks. er fremkommet ved Deling af en større Gaard, som Regel er takseret til et *helt* Antal Læster Korn i Skyld, og det ligger da nær at sammenstille den samlede Skyld ogsaa for de gamle Landsbyer. En Sammentælling af Skyldopgivelserne i Matriklen af 1664 for et Par Hundrede Byer eller Sogne viser, at Summerne i de fleste Tilfælde paa Sjælland bliver Tal, der er delelige med 48 (eller 24) Tdr., i Jylland — Fyn derimod med 36 (eller 18) Tdr. Det er sjældent, at Tallene er ganske nøjagtige Multipla af 48 eller 36, men det er tydeligt, at Enheder paa 48 eller 36 Tdr. Korn ligger til Grund for Skyldansættelsen.

48 Tdr. Byg svarer i det sjællandske Omraade til 288 Skæpper, d. v. s. til 1 Mark Byg, 36 Tdr. i det jyske Omraade er ogsaa netop 288 Skæpper eller 1 Mark, og det er saaledes klart, at Skyldens Paaligning i Almindelighed gaar saa langt tilbage i Middelalderen, at det gamle Kornmaal 1 Mark = 8 Øre à 3 Ørtug (à 12 Sk. Byg) har været fremherskende. Nye Byer og Hovedgaarde i Jylland ses ofte at have Skyld ansat efter den nyere saakaldte »jyske Læst« paa 24 Tdr.

Efter at saa meget er oplyst om Skylden, vil det være rimeligt

⁴⁾ Hist. Tidsskr. 10. I. 446 ff.

⁵⁾ Sngl. hermed Asgaut Steinnes: Leidang og landskyld, Oslo 1927.

at foretage en Sammenligning mellem Ansættelsen til Skyld og den yngste af de kendte, middelalderlige Jordvurderinger, Ansættelsen til »terra in censu«.

Den saakaldte »Falsterliste« i Kong Valdemars Jordebog indeholder efter den almindelige, samstemmende Tydning en Slags Matrikel over Falster, og heri opgives hver enkelt By »terra in censu«; denne Liste maa altsaa kunne bruges til Sammenligningen, men desværre er Skyldopgivelserne i Matriklen af 1664 for de fleste af Falsters Byer vanskelige at anvende, da *Pund* Byg (Korn?) er helt eller delvist afløst af *Tønder* Byg, men ikke altid er afløst med det *samme* Antal Tønder pr. Pund.

I Nørre Herred er der ialt otte Byer, som helt har bevaret de gamle Ansættelser i Pund Byg, og nedenfor sammenstilles da Oplysningerne fra Kong Valdemars Jordebog med den samlede Kornskyld i hver af disse otte Byer:

Bruntofte By, Tingsted Sogn.

6 Mark (144 Ørtug) terra in censu; 1664: 12 Gaarde med ialt 18 Pund eller 36 Ørtug Byg i Skyld. Skylden 1664 var altsaa nøjagtig $\frac{1}{4}$ af terra in censu 1231.

Stadager, Stadager Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. i 1231.

Bannerup, Nr. Kirkeby Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{4}$ af t. i. c. 1231.

Ravnstrup, Nr. Kirkeby Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{4}$ af t. i. c. 1231.

Barup, Lillebrænde Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Ønslev, Ønslev Sogn.

1664 mangler $\frac{1}{2}$ Ørtug Byg (0,8 pCt.) i, at Skylden er nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Boderup, Ønslev Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Algestrup, Maglebrænde Sogn.

1664 var Skylden 4 Ørtug Byg mere end $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Heraf vil det kunne formodes, at der findes en Forbindelse mellem *Skylden* og Ansættelsen i »terra in censu«, og Undersøgelser af en Række spredte Oplysninger gør denne Formodning endnu mere sandsynlig. Ganske vist er der mange Tilfælde, hvor det ikke er muligt at se nogen Forbindelse, men denne fremgaar til Gengæld med saa stor Tydelighed andre Steder, at den vanskeligt vil kunne forklares som tilfældigt Sammenspil.

Tilsvarende Forbindelse mellem *Skylden* og den jyske »Guld-vurdering« kan spores adskillige Steder, men her er Forholdene mere usikre.

Det ses af den anførte Liste over Byer fra Falster, at *Nedsættelsen* i *Skylden* er foregaaet for *Byen* under et, saa er vel *Skylden* ogsaa oprindelig *paalignet* byvis. Herpaa tyder ogsaa det Forhold, som ofte træffes, at den samlede Skyld for en Gods-Enklave i en By netop udgør $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ o. s. v. af hele Byens Skyld, paa ganske tilsvarende Maade, som Byernes »Census« ifølge »Falsterlisten« almindeligvis var delt mellem de forskellige Ejere.

Uden iøvrigt ved denne Lejlighed at komme nærmere ind paa »Censusansættelsen« maa det saaledes fastslaas, at den viser en nøje Forbindelse med Ansættelsen til Skyld, ja, egentlig er vel 1 Mark »terra in censu« identisk med den Kvotadel af Byens Jord, hvoraf der gik — eller *kunde* gaa — 1 Mark Korn i Skyld⁶).

Derved bliver det ogsaa ganske naturligt, at der i den samme By ofte kun forekommer 2—3 forskellige Størrelser af Skyld; efter Størrelsen af »Census« afgang Gaardens Part i Bymarken, i Engen, i Overdrevet o. s. v., derfor maatte det være forholdsvis enkle Tal.

Hermed være ikke sagt, at de af forskellige Forfattere foretagne Sammenligninger mellem »terra in censu« og Landgildehartkorn 1664, Udsæd 1664, Td. Land dyrket Jord i 1682 og Td. Land og Hartkorn i 1895 o. s. v. er ganske uden Betydning, især

⁶) Jfr. Poul Nørlund: De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen. Hist. Tidsskr. 9 VI 54—95.

kan der være Grund til at sammenligne Udsæden og Størrelsen af »Census« (samt *Skylden*), da alle Forskere er enige om, at Skylden har staaet i et vist Forhold til den aarlige Udsæd. Forholdet var vist oprindeligt saaledes, at Skylden var af samme Størrelse som Udsæden.

En særlig Omtale er det paakrævet at give *Selvejerbøndernes Skyld*, da denne, som ovenfor nævnt, har givet Anledning til adskillige Misforstaaelser.

Det oprindelige og normale Forhold var naturligvis, at Selvejeren *ikke* gav nogen Skyld, da han jo selv *ejede* Jorden og ikke som Fæsteren (Landboen) skulde betale Jordleje eller Skyld af den, men gennem Arvedeling fremkom hyppigt det Forhold, at en Bonde, som beboede en Selvejergaard, betalte »Skæppeskyld« til een eller flere andre, der ejede Parter i Gaarden. Flere Gange, f. Eks. i Christian III's odensianske Reces fra 1539, fastslaas det, at Medarvingerne til en Bondegaard skulde lade sig nøje med deres »Skæppeskyld« og ikke tiltage sig ulovlige Rettigheder.

Da det ovenfor er sandsynliggjort, at Selvejerne har faaet deres Part af Byens samlede Skyld fastsat, da denne blev paalignet, har vel det teoretiske Begreb »Selvejergaardens samlede Skæppeskyld« (senere kaldet »Bondeskyld«) været af samme Størrelse som Gaardens Part af Bylavets samlede Skyld.

»Skæppeskylden« var i Almindelighed kun nogle faa Skæpper Korn, svarende til en mindre Part i Gaarden, og derfor er Muligheden til Stede for Forveksling med de Skæpper Korn, som Bonden var paalagt i »Bondeskat«, men en lidt nøjere Undersøgelse, eventuelt en Sammenligning med de andre Selvejere i Herredet, vil dog let gøre det muligt at skelne mellem Skyld og Skat ogsaa her.

Naar Selvejet ophørte, kom Selvejerne til at betale Skyld. Dette skete f. Eks. for det forbrudte Gods i de 49 nørrejske Herreder⁷⁾, som efter Grevefejden blev Fæstegods under Kronen. Thomas B. Bang har udførligt behandlet »Klementfejdens Efterspil«, men

7) Se D. Mag. 3 IV 211 ff. og 3 VI 329 ff.

omtaler kun temmelig løst⁸⁾ de forbrudte Gaardes Afgifter, som ellers nok var en nærmere Omtale værd. I denne Forbindelse maa det dog være nok at fremhæve de Principper, som er fulgt ved Ansættelsen af de nye Afgifter; de gik tydeligt nok ud paa, at Selvejrbønderne skulde erlægge de *sædvanlige* Afgifter, som erlagdes af Gods i Byen eller i Herredet, d. v. s. *Skylden* blev paalagt, og »Skatten« nogle Steder forhøjet.

Forøvrigt har man tidligere været tilbøjelig til at overvurdere Antallet af de Selvejere, som efter Grevefejden blev Fæstere. Nøje Undersøgelser af de ældste Lensregnskaber (se f. Eks. Carl Klitgaard i Hist. Tidsskr. 10 IV 86 f.) viser, at Antallet af Selvejrbønder ved Middelalderens Slutning i de 49 nørrejske Herreder saavel som andetsteds ikke var stort. Saavidt det kan skønnes, er den store Indskrænkning af Selvejrbøndernes Antal sket i Hundredeaaret efter 1250, indtil Adelen og Gejstlighedens Køb af Selvejergods blev standset i Valdemar Atterdags eller Dronning Margretes Regeringstid; efter den Tid og indtil de store Mage-skifter begyndte, skete der vistnok gennemgaaende kun ringe Forandringer.

I de ældste bevarede Lensjordebøger opføres de tilbageværende Selvejere sammen med forbrudt Selvejergods og med Kronens Fæstegods, undertiden er der ingen eller næsten ingen Forskel paa de forskellige Afgifter, Gæsteri o. s. v. af de tre Kategorier, een Forskel er der dog: Selvejeren giver ikke Skyld.

Hvornaar ophørte da Selvejet for de Gaarde, der aldrig kom til at betale Skyld, men i Stedet efterhaanden kom til at bære saa mange andre Afgifter og Byrder, at Skylden vilde have været at foretrække?

Spørgsmaalet er maaske ikke saa let at besvare og har vel egentlig heller ikke saa megen praktisk Betydning, maaske bør der lægges Vægt paa det Tidspunkt, da Selvejerne begyndte at betale »Hold« eller »Indfæstning« af deres Gaarde, dette skete vist mange Steder i første Halvdel af 1500-Tallet — paa Bornholm var det dog vistnok saa sent som i 1624, at Selvejerne »fri-

⁸⁾ Hist. Tidsskr. 8 VI 177.

villigt« vedtog at betale Afgift ved Ejerskifte, den kaldtes her »Kendelsespenge«.

Sikkert er det imidlertid, at en grundig Undersøgelse af alle Forhold vedrørende Selvejerne bliver stadig mere og mere paa-krævet.

Leding og Stød.

Af de Afgifter, som her vil blive sammenfattet under Fællesbetegnelsen »Skat«, vil det være rimeligt først at omtale de Rester, der oprindeligt præsteredes som Afløsning for Pligten til Krigstjeneste, men i det her omhandlede Tidsrum var gaaet over til at være faste, aarlige Afgifter⁹⁾.

Det er ikke muligt at behandle de danske Ledingsafgifter paa samme Maade som Asgaut Steinnes har behandlet de norske¹⁰⁾; thi i Norge var alle pligtige til at erlægge denne Afgift, men af en lang Række Privilegier fra 11- og 1200-Tallet erfares det, at en stor Mængde gejstligt Gods i Danmark allerede dengang var fritaget for Ledingsbyrderne, og skønt det af Jyske Lov fremgaar, at Herremændenes *Fæstere*, kun naar der fandtes særlige Privilegier, var skattefri, har det ikke varet længe herefter, før Adelsmændenes Fæstegods overalt var fri for Leding. Selv om Forholdene i første Halvdel af 1300-Tallet ikke er ganske klare, kan man vist i det store og hele regne med, at alt Fæstegods i det her omhandlede Tidsrum var fri for Leding; Undtagelser findes dog, saaledes forekommer Leding af Kirkegods spredt flere Steder i Landet.

I de ældste Lensjordebøger er det da de middelalderlige *Selvejere*, som opføres med Ledingsafgifter, men det ses, at Regelen i 16-, 15- og delvis ogsaa i 1400-Tallet har været, at Selvejergods, som af en eller anden Grund er blevet forbrudt, fortsatte med at betale Leding; dette viser, at Ledingen forlængst var holdt op

⁹⁾ Om den nyere Opfattelse af Ledingsvæsenet kan især henvises til Sture Bolin: *Ledung och frälse*, Lund 1934.

¹⁰⁾ Se S. 89.

med at blive regnet for det, den virkelig var, en Skat til Kronen, nu erlagdes den fuldstændig som andre større og mindre Afgifter til Godsherren. Enkelte Steder, især paa Fyn, fandtes der Selvejere, som *ikke* ydede Leding. Grunden hertil synes i nogle Tilfælde at være, at den forholdsvis ringe Ledingsydelse ved en Omlægning er blevet »opslugt« af andre Skatter; det kunde dog ogsaa tænkes, specielt for de mange Selvejere under Nyborg Slot, at Ledingsfriheden er fremkommet paa Grund af, at Bønderne en kort Tid i 1200-Tallet eller i Begyndelsen af 1300-Tallet har været underlagt en gejstlig eller verdslig Godsherre, siden er de saa igen gjort »fri« af Kongen, for at denne kunde faa et passende Antal »Skattebønder« til Nyborg Slot.

Men er det saaledes paa Grund af den store Indskrænkning i de ledingsydendes Tal umuligt at danne sig et Overblik over mange Forhold vedrørende Ledingsvæsenet, om Inddelingen i Havne og Skipen o. s. v., saa er det dog ikke ganske uden Interesse at undersøge de bevarede Rester af Ledingsafløsningen.

Det ses, at denne i saa mange Tilfælde bestaar af Ydelser *baade* i Penge og i Korn, at det vil være rimeligt at antage dette for det oprindelige Forhold og derefter betragte de Tilfælde, især i Nordjylland, da der kun ydes Penge, som Undtagelser. Pengene, der synes at være betalt til Valborgdag, kaldes som Regel kun Ledingspenge eller Leding, men paa Laaland, Falster og Sjælland bruges ogsaa Navnet *Havnepenge*, i Skaane »Havn« eller »til Havnen« og i Sønderjylland »Hagenpenge«. Kornet, der i de fleste Tilfælde var Havre, nogle Steder helt eller delvis Byg, kaldes »Stød« (∴ Støtte, Bidrag), i ældre Tid »Stud«; i Jylland brugtes Betegnelsen »Kongstød«.

»Stød og Havn« kan i Værdi variere noget fra Herred til Herred (egentlig vel fra Skipen til Skipen), men overalt er det meget smaa Afgifter, som kun har ringe Værdi i Forhold til de samlede Afgifter. Nogle Undtagelser herfra findes, saaledes nævnes i den ældste Lensjordebog (af 1580) fra Ørum Len Bønder med indtil 4 Mark (64 Skilling) i Leding, medens det almindelige andetsteds ellers var nogle faa Skilling, i hele Lenet var der ialt kun 19 ledingsydende Bønder; i flere Herreder spredt omkring i Landet

findes desuden mærkeligt nok *een* enkelt Bonde, der betaler dobbelt saa meget i Leding som de andre, dette kan dog bero paa tilfældige Sammenlægninger af Gaarde.

Naar Havnepengene omskrives til Grotmønt — 1 Skilling regnedes før Forordningen af 9. Novbr. 1581 lig med $\frac{3}{4}$ Grot, efter den Tid omsattes en Grot til een Skilling — viser det sig, at Ledingsafløsningen i Almindelighed har omfattet lige mange Grot-er og Skæpper Korn. Der forekommer Uregelmæssigheder, som forøvrigt i nogle Tilfælde kan forklares ved, at Brøker helst blev undgaaet, men Forbindelsen: x Grot i Leding og x Skæpper Korn i Stød er saa almindelig udbredt, at man maa formode, det drejer sig om en meget gammel Ordning, maaske den oprindelige¹¹⁾. Naar Ledingsafløsningen fordeltes paa denne Maade, var en *Deling* af Havnens Ydelser efter Antallet af Bønder jo ogsaa forholdsvis let at foretage.

Nogle ældre Eksempler bekræfter det Indtryk, som Jordebøgernes Ledingsopgivelser giver af Forholdet mellem Penge og Korn i disse Afgifter:

I Roskildebispens Jordebog oplyses det, at 48 Bønder i Ods herred plejede at give 16 Skilling Grot i Ledingspenge og 5 Pd. Havre i Stud; 16 Skilling var 192 Grot og 5 Pd. var 200 Skæpper Havre (gennemsnitlig har hver Bonde ydet 4 Grot og 4 Skæpper Havre). Og af Kong Valdemars Jordebog erfares, at der af hver Havne i Gudme og Vinding Herreder paa Jordebogens Tid gaves $\frac{1}{2}$ øre Havre og 18 Penninge, der netop ogsaa udgør $\frac{1}{2}$ øre Penge.

Havnepenge og Stød er fordelt med paafaldende Regelmæssighed. Inden for det samme Herreds Grænse forekommer som Regel kun 3—4 forskellige Størrelser, og af disse er ofte een ganske dominerende, da den findes hos det store Flertal af de ledingsydende Bønder. Det drejer sig om ganske simple Forhold: 2 Grot og 4 Grot, 3 Grot og 6 Grot o. s. v. og et tilsvarende Antal

¹¹⁾ Undertiden træffes en Ordning, hvor der betales *dobbelt* saa mange Skæpper Havre, som der betales Groter. Dette kan være fremkommet, ved at Stød'en oprindeligt har været betalt med Byg, som siden er omsat til det dobbelte Antal Skæpper Havre.

Skæpper Havre; i Jylland skrives undertiden ligefrem 1 Leding og 1 Kongstød, 2 Leding og 2 Kongstød o. s. v., medens det i Begyndelsen eller Slutningen af Jordebogen forklares f. Eks., at 1 Leding er 4 Grot og 1 Kongstød 4 Skæpper Havre i dette Herred (se f. Eks. Jordebøger for Skanderborg Len 1582 og for Hads Herred 1525). Det er altsaa klart, at der ved Fordelingen af Ledingsafgifterne har været regnet med en vis Enhed, som har haft forskellig Værdi (alt efter Skipenets Størrelse), men sikkert som Regel har været den samme Brøkdel af hele Havnen.

Hvor stor en Del af en Havn var da normalt en Selvejrgaard?

Ja, der kan vanskeligt være Tvivl om, at de mest almindelige Delinger af Havnen oprindelig var Tredingshavne og Sjettingshavne, dette fremgaar tydeligt af de kendte Ledingsbestemmelser. Naar det endvidere i 1231 var saaledes, at hver Havn i Vinding Herred foruden den ovenfor omtalte Afgift paa 18 Penninge og 18 Skæpper Havre skulde betale 6 Høns, tyder dette paa, at Havnen var delt i 6 Dele, da en Afgift paa 1 Høne »i Stød« ud over »den sædvanlige Kornstød« træffes spredt flere Steder i de ældste Lensjordebøger. Afgiften af en Sjettingshavn vilde i 1231 i Vinding Herred have været 3 Penninge, 3 Skæpper Havre og en Høne, en Afgift, der meget godt svarer til mange Ledingsafgifter af Selvejrgaarde 3—400 Aar senere. Naar Ledingspengene flere Steder i Vestjylland benævnes »Setgerd«, kan den naturlige Forklaring hertil være, at der i Almindelighed har været 6 Gaarde om at udrede det samlede Pengebeløb fra Havnen, altsaa 6 Gaarde til en Havn. Men det har dog sikkert i ældre Tid været ret almindeligt, at der boede mere end een Bonde paa hver Sjettingshavn (smlg. f. Eks. Antallet af Bønder pr. Skipen i den saakaldte »Hallandsliste«).

I Gerlev Herred, og muligvis ogsaa enkelte andre Steder, forekommer en ejendommelig Betegnelse for Stød'en eller Stud'en; den kaldes »Hesteleding«¹²⁾, og dette Navn kan maaske bidrage lidt til Opklaring af Oprindelsen til denne Afgift. Sture Bolin forklarer Studen som »Foder« eller »Understøttelse« til Hæren og

¹²⁾ Dronningborg Jordebog 1580 og Danske Kancelliregstr.. ¹⁰/₂ 1519.

paaviser, at selve Navnet »Stud« er forholdsvis ungt, det forekommer første Gang i et Privilegiebrev fra 1204. Det ligger da nær at sammenstille denne Afgift med de andre kendte Navne for »Understøttelse« til Hæren, Hesteleje og Brynjeleje. I Erik Glipping's Stadfæstelse af nogle skaanske Vedtægter omtales, at der af hver Havn aldrig maa afkræves mere end een Øre Sølv i Hesteleje og Brynjeleje. En Øre Sølv vilde paa den Tid svare til 18 Skæpper Byg, hvilket netop var den Afgift, som hver Havn i Gudme og Vinding Herreder gav i 1231 (se ovenfor), og i Jyske Lov hedder det: »Styremand skal selv fange Hest og Brynje, oc tage af hver Havne 9 Skæpper Rug for baade om Mickelsmesse, dog ej andre Aar end der Leding ganger ud — — —«.

Nogle Steder omfattede Stød'en ikke alene Korn, men ogsaa enkelte andre Naturalieydelser. Høns er nævnt ovenfor; »en Høne Kongstød« nævnes i Bjerre Herred¹³⁾, og det er sandsynligvis ogsaa denne Ydelse, der forekommer i Tyrsting Herred, i Støvring Herred samt maaske endnu enkelte andre Steder. Lam nævnes som Afgift til Havnen i Kong Valdemars Jordebog under Hjerm Herred, i Lensjordebøgerne nævnes paa Laaland »Havnelam« og i Kalø Len »Stølam«, og sandsynligvis var de Lam, som forekommer i Fjends Herred og nogle andre Steder, ogsaa *oprindelig* paalignet Havnene som Stød. Maaske har ogsaa andre mindre Naturalieydelser (Smør og Honning!) oprindelig været paalignet som Stød. (Se herom næste Afsnit¹⁴⁾).

Forbindelsen mellem Paaligningen af Skyld og Paaligningen af Leding er vanskelig at udrede, om den overhovedet har eksisteret. Den store Nedgang i Skylden i første Halvdel af 1300-Tallet, som ikke overalt var lige omfattende, gør det umuligt direkte at sammenligne Skyld og Ledingsafgifter, et almindeligt Skøn over Ledingsafgifternes Forhold til Skylden giver nærmest til Resultat, at der ingen Forbindelse er.

¹³⁾ Bygholm Len 1511.

¹⁴⁾ *Kværsæde* (Querstæ) var Navnet paa en Afgift, som for nogle Bøndergaarde — og undertiden for et helt Herred — maaske var Betaling for Jord, som i gammel Tid af en eller anden Grund har været uden for det almindelige Ledings-system, men nærmere Undersøgelser mangler.